

Ο επιστολογράφος Κοραΐς

Η σωζόμενη αλληλογραφία του απλώνεται 60 ολόκληρα χρόνια (1773-1833)

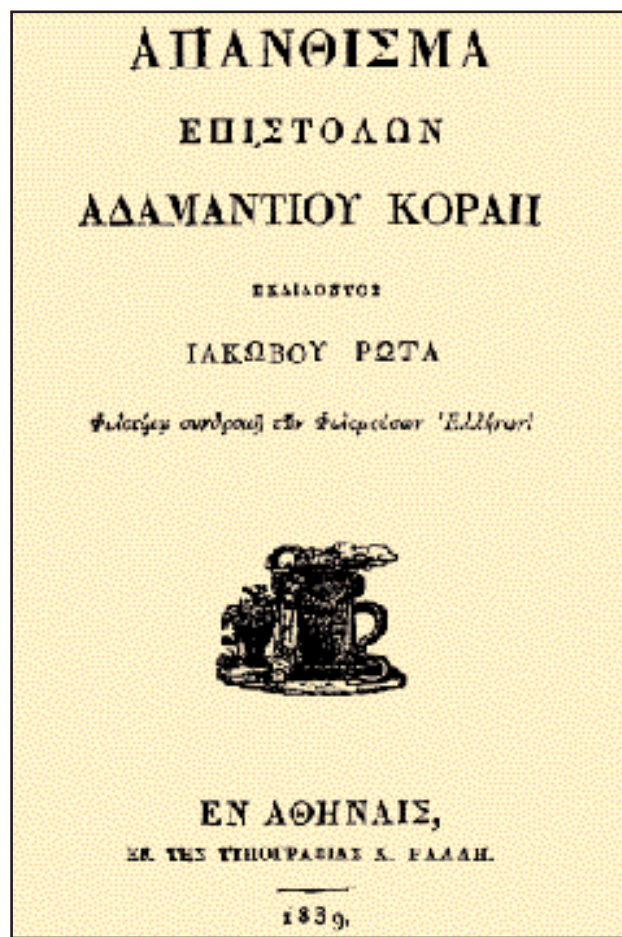
Του **Εμμ. Ν. Φραγκίσκου**

Ιστορικού, Ερευνητή

Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ του επιστολικού είδους στη νεοελληνική γραμματεία, έχοντας καταβολές στην αρχαιότητα και το Βυζάντιο, άγγιξε μια από τις κορυφαίες, αν όχι την κορυφαία επίτευξη της με τη γραφίδα ενός ξενιτεμένου λογίου, του Αδ. Κοραή. Και μόνο το γεγονός ότι η αλληλογραφία του κάλυψε –σύμφωνα τουλάχιστο με τα έως τώρα δεδομένα– εξήντα ολόκληρα χρόνια χωρίς σχεδόν διακοπή (1733–1833), υποδηλώνει τη μοναδικότητά της.

Νεότερος, στην ολλανδική περίοδο της ζωής του (1771–1778), μέσα στις φροντίδες για τη διεκπεραίωση των υποχρεώσεων του απέναντι στην πατρική εμπορική επιχείρηση, αλλά και τη διοχέτευση του ελεύθερου χρόνου του σε καινούργιες εμπειρίες διαπροσωπικών σχέσεων και σε ευκαιρίες ευρύτερης καλλιέργειας και μόρφωσης, ο Κοραΐς φαίνεται ότι κάλυπτε την ανάγκη επικοινωνίας με τους τόπους με τους οποίους είχε δεσμούς, όπως η Σμύρνη, και που βρίσκονταν σε μακρινή απόσταση από το Αμστερνταμ χάρη σε αυτή την εξωστρεφή κινητικότητα. Ωστόσο, όταν κάποτε χρειάστηκε να απαντήσει σε κάποια πρόκληση και να υπερασπίσει τον εαυτό του, δεν σιώπησε. Από την περίοδο αυτή έχει σωθεί το περίφημο γράμμα του 1774 προς τους εμπορικούς του συνεταιρείους, μια σοβαρή και συνάμα απολαυστική απολογία της επιχειρηματικής του διαγωγής, που την είχε διαβάσει με γράμματά του από το Αμστερνταμ, ο παραγίος του Σταμάτης Πέτρου (δεν υπολογίζουμε εδώ την καθαρά εμπορική αλληλογραφία του, προάγγελο οπωσδήποτε της επίδοσης του μελλοντικού επιστολογράφου).

Αργότερα, πραγματοποιώντας την απόφασή του να σπουδάσει ιατρική στο Μονπελιέ της Γαλλίας και αμέσως ύστερα να εγκατασταθεί μόνιμα στο Παρίσι, τις παραμονές της Γαλλικής Επανάστασης (1788), οι συνθήκες της προσωπικής του ζωής έχουν αλλάξει ριζικά. Μεσήλικας, αφοσιωμένος στις ιατρικές του σπουδές, με οικονομικές δυσκολίες στις οποίες τον στήριζαν ουσιαστικά άνθρωποι των δύο πατρίδων του, της γενέτειρας Σμύρνης και της Χίου, του νησιού του πατέρα του, χωρίς πολλούς φίλους στα ξένα περιβάλλοντα και προπαντός παρακολουθώντας ανήσυχος από τις εφημερίδες τις διεθνείς εξελίξεις και βιώνοντας ως αυτόπτης μάρτυρας την ατμόσφαιρα της μεγάλης μεταβολής της Γαλλίας, η οποία του προκάλεσε φόβο και αναστάτωση, έριξε γρήγορα γέφυρες με το γενέθλιο τόπο, για να ξεπεράσει την απομόνωση του μοναχικού

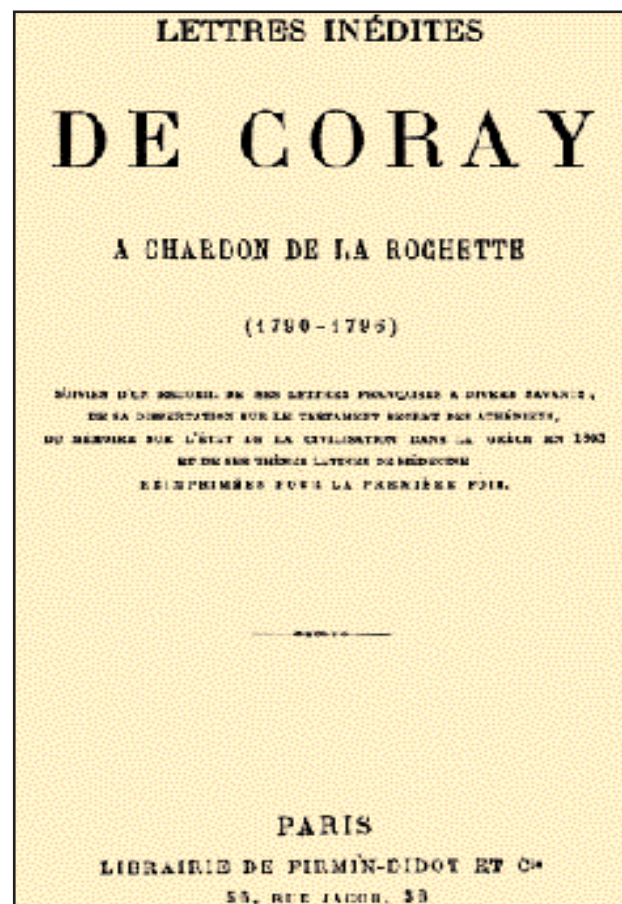

«Απάνθισμα επιστολών Αδαμαντίου Κοραή». Εκδόθηκε από τον **Ιάκωβο Ρώτα**, στην **Αθήνα**, το 1839, έξι χρόνια μετά το θάνατο του Κοραή. «Εκ της **Τυπογραφίας Κ. Ράλ-λη**». Χρωστάμε στον **Ρώτα** τη διάσωση του επιστολικού υλικού που συγκροτεί τον κύριο κορμό της σωζόμενης κοραϊκής αλληλογραφίας.

λογίου και να βρει τα ψυχικά στηρίγματα που χρειαζόταν στην ξενιτιά. Όμως, πέρα από τη συναισθηματική κάλυψη, σ' αυτή την αναζήτηση επαφής μπορούμε να διακρίνουμε και άλλα κίνητρα: την ανάγκη να μοιραστεί με άλλους τις πρωτόγνωρες εμπειρίες και συγκινήσεις της νέας του ζωής, για την οποία ένιωθε περήφανος ως Έλληνας, αλλά και τη θέληση να μεταφέρει τους συμπατριώτες του στο κέντρο των κοσμοϊστορικών γεγονότων που συντελούνταν στην Ευρώπη, έχοντας συνειδητοποιήσει ότι η έλλειψη έγκυρων ειδησεογραφικών πηγών στην Ανατολή τους απέκλειε από το αγαθό της πληροφόρησης. Τα γράμματα του Κοραή της εποχής εκείνης, πραγματικές πολιτικές και πολεμικές ανταποκρίσεις, φτάνοντας στον αποδέκτη τους στη Σμύρνη, διαβάζονταν δημόσια και αναπαράγονταν σε δεκάδες χειρόγραφων αντιτύπων, χάνοντας έτσι τον ιδιωτικό τους χαρακτήρα, ασφαλώς όχι χωρίς την πρόθεση του συντάκτη τους.

Γνωστοί ελληνιστές

Στην τελευταία δεκαετία του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου ο Κο-

Ανέκδοτες επιστολές του Κοραή στον **Σαρντόν ντε λα Ροσέτ** (1790-1796). Εκδόθηκαν στο **Παρίσι**, το 1877, από την «**Librairie de Firmin Didot et Cie**» και συνοδεύονται, εκτός άλλων, από το περίφημο «**Υπόμνημα**» του Κοραή, το «**Mémoire sur l'état de la civilisation dans la Grèce**». Με τον **Α.Φ. Διδότο** (**A. - F. Didot**), φιλέλληνα εκδότη, ο Κοραΐς είχε επίσης αλληλογραφία.

ραΐς θα έχει πλέον επιβληθεί στους φιλολογικούς κύκλους με τις επιδόσεις του στην κριτική αποκατάσταση, την ερμηνεία και την έκδοση των αρχαίων κειμένων. Το ριπίδι των γνώριμων του θα ανοίξει και θα περιλάβει μερικά από τα πιο γνωστά ονόματα ελληνιστών της Ευρώπης, οι οποίοι θεωρούσαν τιμή να αλληλογραφούν μαζί του, επιζητώντας τα φιλολογικά του φώτα, τη φιλία και τη συνεργασία του, κάτι στο οποίο ανταποκρινόταν ο Κοραΐς, όπως ανταποκρινόταν, για λόγους βιοποριστικούς, και σε προτάσεις άλλων από το εξωτερικό να βοηθήσει σε εκδοτικά έργα ξένα προς τις δικές του ασχολίες. Ορισμένοι, κυρίως οι Γάλλοι, θα γίνουν περισσότερο οικείοι στον μοναχικό Έλληνα σοφό του Παρισιού και θα συμπαρασταθούν αποτελεσματικά στα βιοτικά και ψυχολογικά του προβλήματα, όπως τα βλέπουμε να τα εκθέτει στα γαλλικά γράμματά του της περιόδου αυτής.

Όμως τώρα, πάνω στην αλλαγή του αιώνα, η στροφή στα σχέδια και τους προσανατολισμούς του Κοραή είναι γεγονός. Η φιλολογική επιστήμη έπαψε ν' αποτελεί αυτοσκοπό, έπρεπε να τεθεί στην υπηρεσία ενός υψηλότερου ιδανικού, που ήταν ο

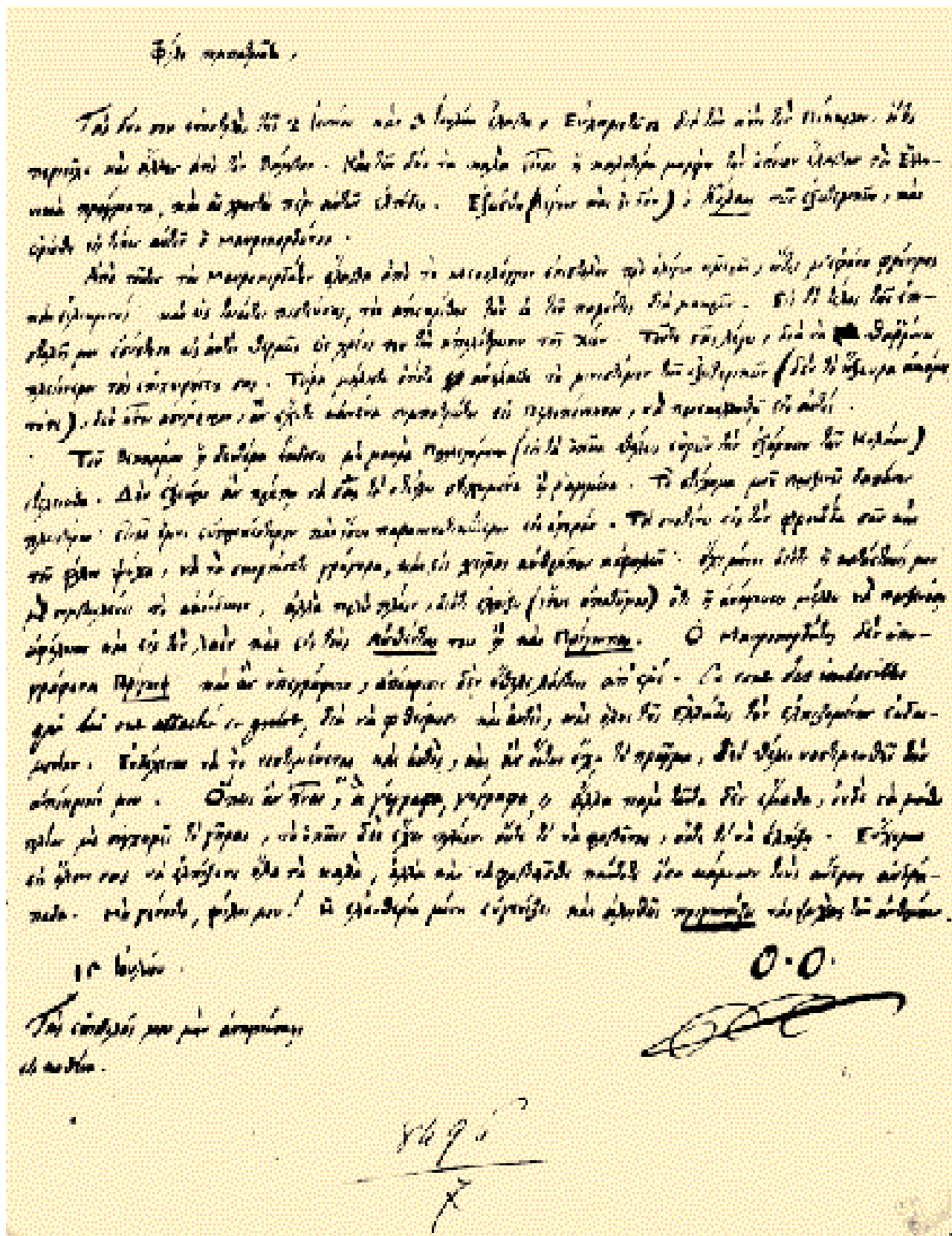
φωτισμός και η αναγέννηση του έθνους του. Εως το τέλος της ζωής του θα αφοσιωθεί ολοκληρωτικά στην ελληνική υπόθεση και αυτό θα προκαλέσει ευρείες ανακατατάξεις στο πεδίο των επιστολικών του σχέσεων. Ο Κοραΐς έχει γίνει πλέον δημόσιο πρόσωπο, σεβαστό και καταξιωμένο, στο οποίο όλοι προσέβλεπαν σαν στον πνευματικό ηγέτη του Ελληνισμού και με το οποίο όλοι ήθελαν να επικοινωνήσουν, τόσο από την υπόδουλη Ελλάδα όσο και από την ελληνική διασπορά: έμποροι, χορηγοί ή διαχειριστές του εκδοτικού του προγραμματισμού, δάσκαλοι που περίμεναν από αυτόν κάθε είδους συμπαράσταση στο έργο του φωτισμού του γένους, άρχοντες προεστοί και έφοροι σχολείων, έτοιμοι να δεχθούν τις ενθαρρύνσεις του ή να δοκιμάσουν την αυστηρότητά του για παραλείψεις απέναντι στο θέμα της παιδείας, λόγιοι που συμμερίζονταν την ιδεολογία του Διαφωτισμού αλλά και τη γλωσσική θεωρία της μέσης οδού, συσπειρωμένοι απέναντι στη σφοδρή πολεμική των συντηρητικών αντιπάλων τους, συγγραφείς και μεταφραστές βιβλίων και εκδότες περιοδικών όπως ήταν ο «**Λόγιος Ερμής**» της

Βιέννης, που δέχονταν τις παρατηρήσεις, την κριτική και τη συνεργασία του κ.λπ.

«Ο μέγας σεισμός»

Την ένταση και τη δυναμική αυτής της επικοινωνίας, παρά τα γηρατειά και τη φιλάσθενη κράση του, δεν ανέκοψαν ούτε ο «μεγάλος σεισμός» που συγκλόνισε το 1821 την Ελλάδα, ο ένοπλος αγώνας για την ανεξαρτησία της. Αντίθετα, την περίοδο αυτή παρατηρείται μεγαλύτερη πυκνωση σ' ολόκληρη την αλληλογραφία. Ο Κοραής, αδυνατώντας να βρεθεί στα πεδία των μαχών, λόγω προχωρημένης ηλικίας (ήταν πάνω από εβδομήντα χρόνων), συστρατεύθηκε χρησιμοποιώντας το μέσο της αλληλογραφίας ως δεύτερο όπλο για ν' ακουστεί η πατρική του φωνή σε τόνους πιο προσωπικούς, στα διοικητικά κέντρα του Αγώνα –το πρώτο όπλο, οι πολιτικές και πατριωτικές παραινήσεις που δημοσιεύονταν στα Προλεγόμενα των εκδόσεών του, είχαν μεγαλύτερη διάδοση και περισσότερους αποδέκτες μέσα και έξω από την επαναστατημένη Ελλάδα. Τα φυσικά πρόσωπα ή οι συλλογικοί φορείς στους οποίους απευθυνόταν τώρα με τα γράμματά του (στη δεύτερη κυρίως περίπτωση είχαν, κατά τη συνήθειά του, χαρακτήρα εγκύκλιων γραμμάτων) ανήκαν σε εκείνους που κρατούσαν στα χέρια τους τις τύχες της επανάστασης και της νέας πολιτείας που εγκαθιδρυόταν στις ελευθερούμενες περιοχές και αργότερα μέσα στα διακανονισμένα όρια του ελληνικού κράτους: πολιτικοί και στρατιωτικοί ηγέτες, πρόεδροι, πρωθυπουργοί και κυβερνήτες της Ελλάδας, στρατηγοί και ναύαρχοι, θεσμικά σώματα, τοπικές αρχές, απεσταλμένοι της ελληνικής κυβέρνησης στο εξωτερικό, διαχειριστές εθνικών και οικονομικών θεμάτων, Χιώτες της Διασποράς, φιλέλληνες και φιλελληνικές επιτροπές, πολιτικές προσωπικότητες, της διεθνούς σκηνής κ.ά. Οι ιδιωτικές παρεμβάσεις του Κοραή, προέκταση ή εξειδίκευση των δημόσιων, με ευθύ και συμβουλευτικό τρόπο διατυπωμένες, κάποτε με τόνους δραματικούς ή ελεγκτικούς, εστιάζονταν στις προϋποθέσεις που θα εξασφάλιζαν την επιτυχία του ένοπλου εγχειρίματος και άρα την πολυπόθητη ελευθερία, και της οικοδόμησης και στερέωσης της νέας ελληνικής πολιτείας, αλλά και στην υπόμνηση του χρέους που έπρεπε να εκπληρώσει ο καθένας προς την πατρίδα ανάλογα με τη θέση και την επιρροή που ασκούσε: αποφυγή του διχασμού, σθεναρή διεκδίκηση των δικαιών της Ελλάδας για αυτονομία, αποφυγή της εξάρτησης από ξένους, εισαγωγή σύγχρονου φιλελεύθερου και δημοκρατικού πολιτειακού πλαισίου με το προαπαιτούμενο του, τη διάδοση της παιδείας κ.λπ.

Από το άλλο μέρος, οι συμπατριώτες του Χιώτες μοιράζονταν μαζί του την ψυχική του δοκιμασία από την καταστροφή της Χίου, τις προσπάθειες και τα διαβήματά του για την ανάκτηση του νησιού και γίνονταν αποδέκτες των εκκλήσεών του για κι-

Επιστολή του Αδ. Κοραή, στις 15 Ιουλίου 1823, προς τον Θεόδωρο Πρασσακή, στη Μασσαλία. Διαβάζουμε: «Ο Μαυροκορδάτος δεν υπογράφεται Πρίγκιψ· και αν υπεγράφετο, απόκρισιν δεν ήθελε λάβειν από εμέ...». Υπογράφει συνηθισμένα ως «Ο.Ο.», για λόγους ανωνυμίας. Υστερόγραφο: «Τας επιστολάς μου μην αναγινώσκεις εις κανένα».

νητοποίηση και αφιέρωση των δυνάμεών τους στο σκοπό αυτό και αργότερα των ανησυχιών και των προτάσεών του μπροστά στο αβέβαιο μέλλον της εγκατάστασης των προσφύγων στο ελεύθερο κράτος όσο και για το μέλλον των διασπαρμένων ανά τον κόσμο παιδιών της Χίου. Κάτι σαν ημιεπίσημος αντιπρόσωπος της Ελλάδας στη Γαλλία, διατηρούσε επικοινωνία με φιλέλληνες από όλη την Ευρώπη για θέματα οικονομικής και ανθρωπιστικής βοήθειας στον ελληνικό Αγώνα, ενώ με τις ξένες πολιτικές προσωπικότητες, τους πολιτειολόγους και τους νομομαθείς αντάλλαζε ιδέες για το είδος της νομοθεσίας και του πολιτεύματος που

ταίριαζε σ' ένα αναδυόμενο εθνικό κράτος. Παράλληλα, ο κύκλος της αλληλογραφίας του Κοραή εξακολουθούσε να περιλαμβάνει τους έμπιστους φίλους που είχαν αναλάβει τη διακίνηση των εκδόσεών του, καθώς και άλλους παλαιότερους, αλλά και νέους επιστολογράφους. Σ' αυτούς συνέχιζε να εκμυστηρεύεται ό,τι καθημερινά τον απασχολούσε, ό,τι σχεδίαζε για το μέλλον, που δεν το έβλεπε μακριά, να σχολιάζει ενέργειες και συμπεριφορές, κυρίως στην Ελλάδα, αντίθετες με τη δημοκρατική του ευαισθησία, κ.λπ. Το τελευταίο του γράμμα χρονολογείται από 8 Μαρτίου 1833, γραμμένο δηλαδή ένα μόλις μήνα πριν από το θά-

νατό του. Η έγνοια του ογδονταπεντάχρονου γέροντα δεν είχε στο ελάχιστο μειωθεί για την πορεία των εκδοτικών του υποθέσεων και την πρόοδο της ελληνικής παιδείας.

«Πανταχόθεν της οικουμένης»

Το χρονολογικό, υπαινικτικό ως προς τη θεματολογία, διάγραμμα της «επιστολικής κοινολογίας» του Κοραή (αυτό τον όρο είχε καθιερώσει για την αλληλογραφία, νεολογισμό που μπήκε αργότερα στη γλώσσα μας) θα χρειαστεί να φωτιστεί και από ορισμένες άλλες πλευρές, προ-

Συνέχεια στην 12η σελίδα

Συνέχεια από την 11η σελίδα

κειμένου να αναδειχθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Μιλήσαμε στην αρχή για το χωρίς προηγούμενο εύρος της χρονικής διάρκειας της αλληλογραφίας του. Παρ' όλα αυτά, οι μέχρι σήμερα γνωστές επιστολές του Κοραή εμφανίζονται ως προς τον αριθμό δυσανάλογες με τη χρονική έκταση της αλληλογραφίας: λίγο περισσότερες από 1.300. Οτι ο πραγματικός αριθμός τους ήταν πολλαπλάσιος συνάγεται από τις μαρτυρίες της ίδιας της αλληλογραφίας όσο και από τα ευρήματα που έρχονται ακόμη στο φως από διάφορα ιδιωτικά και δημόσια αρχεία. Π.χ. στα 1805, σύμφωνα με τις πληροφορίες του Κοραή, τα ταχυδρομικά έξοδα της αλληλογραφίας του ανήλθαν σε 500 γαλλικά φράγκα, στο 1/4 δηλαδή, περίπου, από την ετήσια σύνταξη την οποία του είχε απονείμει ο σοβίως το γαλλικό κράτος. Όμως του 1805 είναι γνωστά μονάχα 24 γράμματα, η δαπάνη των οποίων δεν αντιστοιχούσε με κανένα τρόπο στα ποσά που ξόδεψε εκείνη τη χρονιά ο Κοραής. Και αν η αναφορά στο οικονομικό θέμα του πρόσφερε την αφορμή να μεμφιμοιρήσει για την επιβάρυνση του φτωχού του βαλαντίου, άλλοτε τον καταλάμβανε αίσθημα δυσθυμίας από τη συνειδητοποίηση ότι ο χρόνος που καταλάμβανε στο γράψιμο των επιστολών ανέστελλε την πρόοδο του κύριου συγγραφικού και εκδοτικού του έργου. «Σε βεβαιώνω χωρίς υπερβολή» έγραφε το 1813 σε φίλο και συνεργάτη του «ότι μόνη η επιστολική κοινωνία μου αφαιρεί κατ' έτος τόσον καιρόν όσον χρειάζεται η έκδοσις ενός συγγραφέντος». Στα 1824 και 1827, προς το τέλος πια της ζωής του, οι επιστολικές υποχρεώσεις του εξακολουθούσαν ν' αποτελούν αληθινό πονοκέφαλο. «Αλλά, φίλε», έγραφε το 1827 σε άλλο συνεργάτη του, «αι επιστολαί κατά πάσαν στιγμήν μου κατακλύζουν πανταχόθεν της οικουμένης την κεφαλήν. Από μόνην την Αφρικήν δεν είχ' ακόμη λάβειν επιστολήν· έλαβα κ' εκείθεν. Δεν αποκρίνομαι ουδ' είναι δυνατόν ν' αποκριθώ εις όλας· η μόνη των ανάγνωσις είναι αρκετή μάστιξ». Αναπάντητα ή όχι, τα γράμματα των ανεπιθύμητων όσο και των ευνοούμενων από τους επιστολογράφους του, φαίνεται ότι καταστρέφονταν από τον Κοραή (με ελάχιστες εξαιρέσεις) και σώθηκαν μόνο όσα οι αποστολείς τους είχαν την προνοητικότητα να κρατούν αντίγραφά τους. Ο αριθμός τους δεν ξεπερνά τα 235.

«Ηδονή των κόπων»

Φυσικά, η συχνότητα και πυκνότητα της αλληλογραφίας του δεν συνιστούσε το μοναδικό αίτιο για να τη θεωρεί χρονοβόρο καθήκον. Ο ίδιος, ως επιστολογράφος, λειτουργούσε με γενναιόδωρο τρόπο. Τα γράμματα και οι απαντήσεις του σπάνια είχαν βιαστικό ή τυπικό χαρακτήρα (επρόκειτο συνήθως τότε για επείγοντα ή σύντομα μηνύματα, συστατικές επιστολές, κ.λπ.). Στις περιπτώσεις ιδίως που οι αποδέκτες ανήκαν στο οικείο περιβάλλον του ή είχαν κερδί-

Επιστολή του Κοραή, στις 26 Νοεμβρίου (Frimaire, σύμφωνα με το επαναστατικό γαλλικό μηνολόγιο) 1800, προς τον Αλ. Βασιλείου: «Φίλτατε κυρ Αλέξανδρε, επεθύμουν (...) να σε κοινωνήσω μίαν ιδέαν του νοός μου (...) Ενταύθα κεκλεισμένην θέλεις εύρει και μίαν επιστολήν από την Αίγυπτο...».

σει την εμπιστοσύνη του ή ακόμη διαχειρίζονταν υποθέσεις σοβαρές και μεγάλες που αφορούσαν το συμφέρον του έθνους και της παιδείας, δεν λογάριζε χρόνο και κόυραση, αντίθετα, το αισθανόταν ως «ηδονή των κόπων» να τους μεταδίδει όσο το δυνατόν διεξοδικά και πειστικά, ώστε να τους εντυπωθούν βαθιά οι σκέψεις, οι προβληματισμοί και τα

Ο Αλέξανδρος Κοντόσταυλος (1789-1865) έμπορος στο Λονδίνο, ανήκει στον διευρυμένο κύκλο επιστολικών επαφών του Κοραή, εκείνων με τους οποίους τον ένωσε η κοινή έγνοια για συνδρομή της βασανισμένης Χίου (Συλλογή Γ. Δημακόπουλου).

συναισθήματά του για τα τρέχοντα και καθημερινά ζητήματα ή για γενικότερες κρίσιμες εθνικά καταστάσεις, στις οποίες ήταν στραμμένο το ενδιαφέρον του. Την αναλυτική αυτή μέθοδο γραφής την αναγνωρίζουμε ήδη στα πρώτα επιστολογραφικά του δείγματα, από το εκτενές γράμμα του 1774 προς τους συνεταίρους του έως τα γράμματα-ποταμούς από το Μονπελιέ, και το επαναστατημένο Παρίσι. Μήπως όμως δεν πρόκειται για ιδιότητα αποκλειστικά του επιστολικού του λόγου, αλλά για καθολικό γνώρισμα της γραπτής έκφρασης του Κοραή;

Όπως και να είναι, χαρακτηριστικές εμφανίζονται οι στιγμές από την άποψη της διαχείρισης του συγγραφικού χρόνου των επιστολών, όταν ο Κοραής, σκυμμένος πάνω στο επιστολόχαρτο, αναγκαζόταν από διάφορες αιτίες να διακόψει το γράψιμο για να το συνεχίσει την επομένη, ενίοτε και τις επόμενες ημέρες, ή όταν ενσωμάτωνε στις επιστολές λυτά φύλλα με εμπιστευτικά υστερόγραφα, των οποίων κατά κανόνα ζητούσε την καταστροφή. «Εις το πυρ το φύλλον τούτο», «καύσε την επιστολή», ήταν τυπικές εκκλήσεις σε παρόμοιες περιπτώσεις. Αλλωστε ο κίνδυνος των ανεπιθύμητων διαρροών τον υποχρέωσε να φεύρει αρκετά νωρίς ένα συνθηματικό κώδικα μετωνυμιών και αρχικωνύμων, κάτω

από τα οποία υποκρύπτονταν γνωστά στους επιστολογράφους πρόσωπα και με τα οποία αντικαθιστούσε στα γράμματα την υπογραφή του, π.χ. Ο.Ο. ή το αντίστοιχο λατινικό Q.N. (ον οίδας, quem nosti= αυτός που ξέρεις). Αξίζει ακόμη να προστεθεί ότι στα χρόνια του Αγώνα έως το θάνατό του, εκτελώντας το καθήκον του επιστολογράφου, προτιμούσε συχνά να γράφει με το τρεμάμενο γεροντικό του χέρι απλώς τα σχέδια των επιστολών και να εμπιστεύεται την καθαρογράφησή τους στο σταθερό χέρι του γραμματικού του ή των Ελλήνων φοιτητών που σύχναζαν στην κατοικία του και τον βοηθούσαν εθελοντικά. Των περισσότερων από τα γράμματα αυτά έχει σωθεί μόνο το πρόχειρο του Κοραή. Οπου τυχαίνει να έχει φτάσει έως εμάς και το οριστικό καθαρόγραφο κείμενο, είναι ενδιαφέρον να διαπιστώνει κανείς τις μεταβολές, φραστικές ή και ουσίας, όσες είχαν επέλθει σε σχέση με το αρχικό σχέδιο, εξάπαντος με την υπαγόρευση ή τη συναινέση του συντάκτη τους. Ενδειξη επίσης κούρασης και αδυναμίας αποτελούν και οι παραχρονολογήσεις ορισμένων επιστολών, οφειλόμενες στον ίδιο τον Κοραή. Τα ακούσια αυτά λάθη στις χρονολογίες μπορεί να μην είχαν τόση σημασία για τους αποδέκτες των γραμμάτων του όση ασφαλώς έχουν σήμερα για την ιστορική έρευνα, που βασίζει το έργο της στις πηγές.

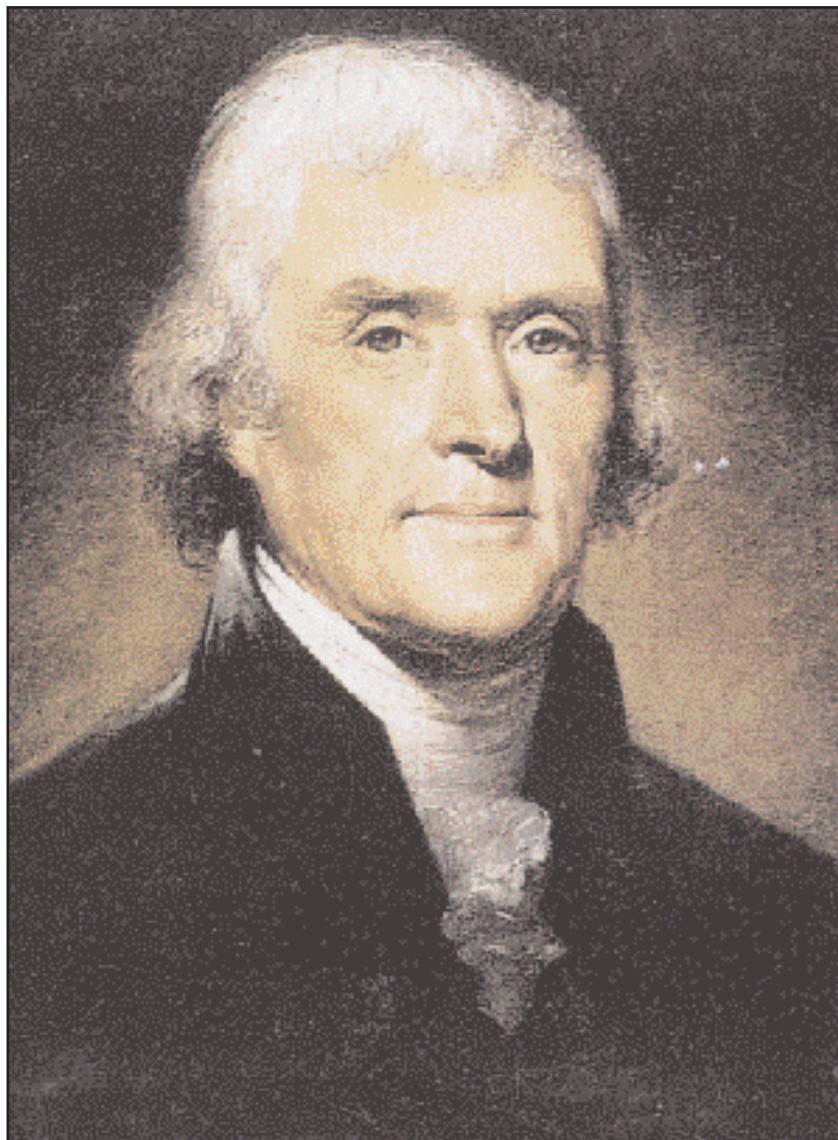
Αλ. Βασιλείου, Ιάκ. Ρώτας, Δημ. Λώτος

Οι περίπου 1.300 δημοσιευμένες κοραϊκές επιστολές αναλογούν σε 118 Έλληνες και 70 ξένους αποδέκτες από τρεις ηπείρους, Ευρώπη, Ασία, Αμερική (δεν γνωρίζουμε αν ο Κοραής απάντησε στο γράμμα που, όπως είδαμε να διαβεβαιώνει, έλαβε από την Αφρική). Η κατανομή εν τούτοις αυτή είναι παραπλανητική. Στην πραγματικότητα τα 3/4 και πάνω της αλληλογραφίας τα διεκδικούν 22 μόνο πρόσωπα, 15 Έλληνες και 7 ξένοι, παραλήπτες ο καθένας δέκα τουλάχιστον κοραϊκών γραμμάτων. (Οι υπολογισμοί στηρίχθηκαν στην εξατομική έκδοση της *Αλληλογραφίας* από τον Ομιλο Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, με την επιστασία του Κ.Θ. Δημαρά, Αθήνα 1964-1984, καθώς και σε όσες νέες επιστολές δημοσιεύτηκαν έκτοτε). Εντυπωσιάζει βέβαια η περίπτωση του Αλέξανδρου Βασιλείου, του λόγιου Ηπειρώτη εμπόρου της Βιέννης, που φρόντισε να διαφυλάξει όχι μόνο τις 325 επιστολές που του απηύθυνε ο μεγάλος του φίλος, αλλά και όσες άλλες προς Κοραή έφτασαν στα χέρια του συνημμένες σε γράμματα του τελευταίου. Υπήρξε το πιο έμπιστο και εχέμυθο πρόσωπο, δεξί του χέρι σε ό,τι είχε να κάνει με τις εκδοτικές του υποθέσεις, τις καθημερινές δραστηριότητές του αλλά και τις παρεμβάσεις στα ελληνικά πράγματα, ιδίως την εποχή των γλωσσικών αγώνων. Ανάλογη εύνοια επιφύλαξε ο Κοραής και στον Τζιώτη έμπορο της Τεργέστης, Ιάκωβο Ρώτα, που μετά

το θάνατο του Βασιλείου (1818) τον διαδέχθηκε στην τιμητική θέση του άμεσου συνεργάτη του. Οι 120 και πάνω επιστολές που του έστειλε, απηχούν μια σχέση αμοιβαίας εκτίμησης στενή και διαρκή.

Τελικά, η νεοελληνική γραμματεία στον Ρώτα χρωστάει τη διάσωση του επιστολικού υλικού που βρισκόταν στην κατοχή του Βασιλείου και που, μαζί με το υλικό του δικού του αρχείου, συγκροτούν τον κύριο κορμό της κοραϊκής αλληλογραφίας. Στον ίδιο άλλωστε φίλο και θαυμαστή του Έλληνα σοφού, κι ενώ είχε ήδη προηγηθεί, το 1818, άρνηση του Κοραή σε πρότασή του να συναινέσει στη δημοσίευση των επιστολών, οφείλεται η έκδοση στην Αθήνα, το 1839 και το 1841, δύο τόμων, με αξιοποίηση μέρους της πλούσιας συλλογής του. Δεν είναι περιεργό ότι στο αρχείο Ρώτα μπορεί να φυλλομετρήσει κανείς, ανάμεσα σε άλλα, και μια σειρά από αντίγραφα καμωμένα με το χέρι του των περίφημων γραμμάτων του Κοραή, με τις περιγραφές και τις εντυπώσεις του από τον καιρό των σπουδών του στο Μονπελιέ και της παραμονής του στο επαναστατημένο Παρίσι στα τέλη του 18ου αιώνα. Ο Ρώτας, εγκαταστημένος, σε νεαρή ηλικία, στη Σμύρνη, ήταν ασφαλώς ένας από τους ακροατές στις δημόσιες συγκεντρώσεις όπου διαβάζονταν τα γράμματα από τον ευτυχή παραλήπτη τους, τον μουσικολογίωτα Πρωτοψάλτη της πόλης, Δημήτριο Λώτο. Γοητευμένος από τις αφηγήσεις του Κοραή και τον καινούργιο κόσμο που αποκαλύπτονται, έσπευσε να τις αντιγράψει και να τις κρατήσει ζηλότυπα στα χαρτιά του. Οι επιστολές στον Πρωτοψάλτη, 36 τον αριθμό, είδαν το 1838, πέντε μόλις χρόνια μετά το θάνατο του Έλληνα σοφού, το φως της έντυπης δημοσιότητας πρώτες απ' όλες τις συλλογές κοραϊκών επιστολών, όχι όμως με βάση τις πηγές του αρχείου Ρώτα. Πολύ αργότερα, το 1880, μεταφράστηκαν και δημοσιεύτηκαν στα γαλλικά, και έγινε έτσι δυνατόν να αξιοποιηθούν από τη γαλλική ιστοριογραφία.

Λαμβάνοντας ως κριτήριο το στοιχείο της συχνότητας, μπορούμε να διακρίνουμε τρεις ακόμη κύκλους ευνοούμενων επιστολογράφων του Κοραή. Στον πρώτο ανήκουν οι ξένοι ελληνοιστές και εκδότες. Εδώ δεσπόζει η μορφή του Γάλλου Chardon de la Rochette (του Ροχετίου, όπως τον είχε εξελληνίσει ο Κοραής), με τον οποίο αντάλλαξε πάνω από 110 επιστολές την τελευταία δεκαετία του 18ου αιώνα, δηλωτικές όχι μόνο της φιλολογικής τους σοφίας αλλά και της μεγάλης οικειότητας που διέκρινε τις σχέσεις τους. Κοντά σ' αυτόν θα πρέπει να αναφερθούν ο λόγιος Γάλλος εκδότης και φιλέλληνας Αμβρόσιος Φιρμίνος Διδότος (Ambroise-Firmin Didot) καθώς και οι Γάλλοι φιλόλογοι d' Ansse de Vilvoison, La Porte du Theil, Francois Thurot, ο γεωγράφος Barbié du Bocage, και ο Ελβετός ελληνοιστής Pierre Prévost, με τους περισσότερους από τους οποίους συνεργάστηκε σε εκδόσεις αρχαίων Ελλήνων

Αριστερά: Τόμας Τζέφερσον (1743-1829), πολιτικός φιλόσοφος, κύριος συντάκτης της Διακήρυξης της (αμερικανικής) Ανεξαρτησίας και τρίτος Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών. Ανήκε στις επιφανείς προσωπικότητες με τις οποίες είχε διασυνδέσεις ο Κοραής (πίνακας του Ρ. Πιλ). Πάνω: Ο Άγγλος φιλόσοφος, οικονομολόγος και θεωρητικός της νομικής επιστήμης, Τζέρεμι Μπένθαμ (1748-1832). Η διασύνδεση του Κοραή με τον Μπένθαμ αποσκοπούσε στη συνδρομή του στη θεμελίωση μιας ευνομούμενης και ελεύθερης νέας Ελλάδας (πίνακας του H. W. Pickersgill, 1829. Λονδίνο, National Portrait Gallery).

συγγραφέων. Δεν πρέπει να παραλειφθεί και ο Ολλανδός πάστορας Βερνάρδος Κέυνος (Bernhard Keun), ο άνθρωπος που τον ποδηγέτησε πνευματικά και ηθικά στα νεανικά του χρόνια στη Σμύρνη και που του χρεωστούσε γι' αυτό απέραντη ευγνωμοσύνη. Με όλους αυτούς και γενικά με τους ξένους, ο Κοραής επικοινωνούσε στη γαλλική γλώσσα, ενώ κάποτε χρειάστηκε να χρησιμοποιήσει τα ιταλικά και τα λατινικά, γλώσσες που γνώριζε επίσης.

Στην επαναστατημένη Ελλάδα

Ο δεύτερος κύκλος περιλάμβανε τους δημόσιους άνδρες, πολιτικούς και στρατιωτικούς, τις τοπικές αρχές και τα θεσμικά σώματα στην επαναστατημένη Ελλάδα. Αν και οι πολιτικοί, όπως ο Γεώργιος Κουντουριώτης, ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ο Ιωάννης Καποδίστριας (πριν από τη ρήξη των σχέσεών τους), μονοπώλησαν σχεδόν, όπως ήταν φυσικό, την προσοχή του Κοραή, οι σαράντα και πλέον επιστολές που έστειλε μέσα σε οκτώ χρόνια σ' αυτούς που διήθυσαν στρατιωτικά τον Αγώνα (Δ. Υψηλάντης, Οδυσσέας Ανδρούτσος, Ανδρέας Μιαούλης, Κωνσταντίνος Κανάρης κ.ά) και σε όσους είχαν αναλάβει τα ηνία της πολιτικής διοίκησης των ελευθερωμένων εδαφών της Ελλάδας, αποδεικνύουν, σε παράλληλη τροχιά με τα προλεγόμενα των εκδόσεών του, την αγωνία του

να επιτύχει το εθνικό κίνημα και να οικοδομηθεί γρήγορα το νέο κράτος, εντασσόμενο στους κόλπους των ευρωπαϊκών εθνών. Γι' αυτό άλλωστε οι διασυνδέσεις του με επιφανείς πολιτικές προσωπικότητες και νομομαθείς, όπως ο Αμερικανός Thomas Jefferson (ο κατοπινός πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής) και ο Άγγλος φιλόσοφος Jeremy Bentham, αποσκοπούσαν να θωρακίσουν τη νομιμότητα και την ευνομούμενη λειτουργία της ελεύθερης πολιτείας.

Στον τρίτο κύκλο, τον πιο διευρυμένο και με τη μεγαλύτερη πυκνότητα από την άποψη των επιστολικών επαφών, ανήκουν εκείνοι με τους οποίους τον ένωνε η κοινή φροντίδα για την προκοπή και αργότερα, μετά την καταστροφή του 1822, για τις μελλοντικές τύχες της ιδιαίτερης πατρίδας, αλλά και η ευγνωμοσύνη του για τη συμπαράστασή τους στο έργο του: οι Χιώτες. Ο Νεόφυτος Βάμβας, αρχιδιδάσκαλος στο γυμνάσιο της Χίου και στη συνέχεια σε άλλα μέρη της επαναστατημένης Ελλάδας, ο Κων. Κοκκινάκης, εκδότης του «Λόγιου Ερμή» στη Βιέννη, οι έμποροι Ιωάννης Βαρβάκης στη Ρωσία, Παντολέων Βλαστός στο Αμστερνταμ και τη Βιέννη, Ζανής Βλαστός στην Τεργέστη, Αλέξανδρος Κοντόσταυλος στο Λονδίνο, τη Μάλτα και την Ελλάδα, οι αδελφοί Θεόδωρος και Ιωάννης Πρασακάκης μαζί με τη γυναίκα του πρώτου Πουλχερία, στη Μασσαλία, και γενικά οι εκπρόσωποι των χιακών παροι-

κιών της Διασποράς, είχαν το προνόμιο να είναι οι αποδέκτες των περισσότερων από τα 280 γράμματα που έστειλε ο Κοραής στους ανά την Ελλάδα και την Ευρώπη συμπατριώτες του.

Η αναφορά στην Πουλχερία Πρασακάκη δίνει την αφορμή να πούμε ότι τα γυναικεία πρόσωπα δεν λείπουν από την αλληλογραφία του, αριθμούνται καμιά δεκαριά (η ασάφεια ως προς τον πραγματικό αριθμό οφείλεται στην άγνοιά μας αν ο Κοραής απάντησε τελικά σε κάποια γράμματα που έλαβε από γυναίκες). Ανάμεσά τους η Ευανθία Καίρη, η Ελισάβετ Υψηλάντη, η Ελισάβετ Πιτσιπιού, η Βαρβάρα Βασιλείου και η Μαρία Ρώτα καθώς και οι φιλελληνίδες Jeanne Wyttenbach, η Mme Thurot και η δεσποινίς d' Hervilly. Σύζυγοι ή χήρες φίλων του, αδελφές ή θυγατέρες τους, μητέρες σπουδαστών του Παρισιού, οι Ελληνίδες και οι Ευρωπαίες που αλληλογράφησαν μαζί του ευτύχησαν, σε αντάλλαγμα του σεβασμού και του θαυμασμού που έτρεφαν γι' αυτόν, να δεχτούν την ενθάρρυνσή του για την απασχόλησή τους με τα γράμματα, που πιστοποιούσε τη συμμετοχή της γυναίκας στην αναγέννηση της παιδείας, την προτροπή να συνεχίσουν να ενδιαφέρονται για την ανατροφή και την πρόοδο των παιδιών τους, καθώς και τις ευχαριστίες του εξ ονόματος των αγωνιζόμενων Ελλήνων για την ηθική και χρηματική βοήθεια που πρόσφεραν στον υπέρ της ελευθερίας αγώνα.